

Με αφορμή ένα βιβλίο μιλάμε για το θάνατο στο σχολείο

Χρυσάνθη Περβολαράκη

Δασκάλα, Master Πανεπιστημίου Αιγαίου

Εισαγωγή

Η αφορμή για να ασχοληθούμε με το συγκεκριμένο θέμα δόθηκε όταν πριν από λίγους μήνες διαβάσαμε το βιβλίο του Ερίκ Εμανουέλ Σμιτ *Αγαπητέ Θεέ, από τις εκδόσεις Opera*, ένα σύγχρονο, πολύ αληθινό κείμενο, που διαπραγματεύεται το θάνατο ενός αγοριού που πάσχει από λευχαιμία.

Η εικόνα του νοσοκομείου στο εξώφυλλο καθώς και οι λίγες γραμμές στο οπισθόφυλλο, όπου ο ήρωας, ένα παιδί 10 χρονών, ο Όσκαρ, ομολογεί ότι αναγκάζεται να γράψει τώρα μόνο στο Θεό, μας υποψιάζουν για το θέμα αυτού του βιβλίου. Ένα παιδί άρρωστο βρίσκεται στο νοσοκομείο. Τι έχει και τι θα γίνει τελικά;

Ξεκινώντας το διάβασμα ήταν αδύνατο να αφήσουμε την ιστορία στη μέση, αφού έρεε τόσο φυσικά και μας κρατούσε σε ενδιαφέρον. Αν και το θέμα του βιβλίου δεν είναι από τα πιο ευχάριστα, ωστόσο ο τρόπος γραφής του σε κάνει να εστιάζεις αλλού. Ένα παιδί με λευχαιμία στο νοσοκομείο, για το οποίο μάλιστα μαθαίνεις από τις πρώτες σελίδες ότι μια μεταμόσχευση που έκανε ήταν αποτυχημένη και το παιδί θα πεθάνει σύντομα, είναι στενάχωρο γεγονός.

Ο συγγραφέας όμως δεν στέκεται στο γεγονός αυτό καθαυτό, αλλά στις σχέσεις του ήρωα με τον εαυτό του και με τους σημαντικούς άλλους: γονείς, φίλους, το άλλο φύλο, το προσωπικό του νοσοκομείου. Αν καταφέρει να εμπιστευτεί κάποια από τα πρόσωπα αυτά, να πιστέψει, να ξεκαθαρίσει ή και να λύσει προσωπικά και διαπροσωπικά θέματα, τότε πιθανόν να μπορέσει να αντιμετωπίσει και το θάνατο.

Πόσο αληθινή, πραγματικά, είναι η παραπάνω πρόταση! Γιατί, τι είναι ο θάνατος παρά οριστική διακοπή της σχέσης; Κάποιοι μάλιστα υποστηρίζουν¹ ότι η διακοπή της πρωταρχικής σχέσης του ανθρώπου (μητέρα-παιδί) για κάποιο λόγο στα πρώτα πέντε χρόνια κρύβει ένα είδος επικινδυνότητας για τη μετέπειτα συναισθηματική ζωή του ατόμου. Αν το παιδί από την ηλικία των έξι μηνών βιώσει

¹ Βλ. Μπόλμπυ, Τζων (1995). *Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών* (μτφρ. Πηνελόπη Στρατή). Αθήνα: Καστανιώτη.

την απώλεια της μητέρας, επειδή οι γονείς του το άφησαν σε κάποιο νοσοκομείο ή ίδρυμα και γενικά ανέθεσαν τη φροντίδα του σε άγνωστα για το παιδί άτομα, τότε το παιδί πενθεί και ο τρόπος αντίδρασης του (διαμαρτυρία, απόγνωση, αποδέσμευση) καθορίζει πώς θα αντιδράσει σε μελλοντικές απώλειες.

Αυτή η προσέγγιση του συγγραφέα και η εστίαση στις σχέσεις προσλαμβάνεται και από τον αναγνώστη. Σχέσεις πρωταρχικές, που δημιουργούνται στα πρώτα χρόνια της ζωής του ατόμου (με τη μητέρα, τον πατέρα, τα αδέρφια και τα άλλα συγγενικά πρόσωπα που είναι κοντά στο παιδί), αλλά και σχέσεις που χτίζονται κατά τη διάρκεια της ζωής (με φίλους, δασκάλους, γιατρούς κ.ά.). Μήπως αυτή είναι και η πρόταση του βιβλίου προς τους ειδικούς και μη, γιατρούς, εκπαιδευτικούς, γονείς κ.ά., που βρίσκονται πολλές φορές μπροστά σε καταστάσεις διαχείρισης του θανάτου και της αρρώστιας; Χτίστε σχέσεις. Επενδύστε στις σχέσεις.

Ένα ερώτημα που θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία είναι πώς ο εκπαιδευτικός αντιμετωπίζει το θέμα του θανάτου στην τάξη του με αφορμή το θάνατο ενός μαθητή του σχολείου, συγγενών των μαθητών, αγαπημένων προσώπων ή και ζώων. Συζητά γι' αυτό το θέμα ή το αποσιωπά; Νιώθει ικανός να το διαπραγματευτεί και, αν όχι, γιατί;

Τέλος, θα δούμε πώς το ίδιο το βιβλίο θα μας δώσει αφορμές, αφού το διαβάσουμε στην τάξη με τους μαθητές μας, να προβούμε σε διάφορες δραστηριότητες, παιδαγωγικές ή μη εφαρμογές, με σκοπό να επεξεργαστούμε όσο το δυνατό καλύτερα ένα τόσο ευαίσθητο θέμα.

Θεωρητικό μέρος

Αν και ο θάνατος είναι στενά συνυφασμένος με τη ζωή, ωστόσο οι περισσότεροι άνθρωποι αρνούνται να μιλήσουν γι' αυτόν. Θεωρείται, ακόμα και σήμερα, θέμα ταμπού, παρόλο που συμβαίνουν γύρω μας πολλοί θάνατοι: από ασθένεια (όπως ο καρκίνος), από αυτοκινητιστικό δυστύχημα, από φυσική καταστροφή (όπως πυρκαγιά ή πλημμύρα).

Θάνατος σημαίνει διακοπή της σχέσης και προσδοκιών ή συνηθειών από τη σχέση αυτή. Και επειδή όλες οι σχέσεις είναι αλυσίδα, σημαίνει επίσης και διατάραξη όλων των υπόλοιπων σχέσεων. Μετά το θάνατο κάποιου αγαπημένου προσώπου, χρειάζεται επαναπροσδιορισμός, αλλά και ανανοσηματοδότηση του μικρόκοσμου που έχει διαταραχτεί. Και ο θρήνος,² με την έννοια αυτή, αποτελεί πράξη επιβεβαίωσης ή ανακατασκευής ενός προσωπικού κόσμου νοημάτων που έχει κλονιστεί με την απώλεια.

Ο άνθρωπος που έχει βιώσει μια απώλεια είναι απαραίτητο να συμφιλιωθεί και να επεξεργαστεί το πένθος του, αν θέλει να έχει καλή προσαρμογή στην πραγ-

² Για τους όρους «θρήνος» και «πένθος» βλ. Μπόλμπυ, 1995, σ. 136-137. Στην παρούσα εργασία, όμως, όταν λέμε «πένθος» αναφερόμαστε στις εσωτερικές διεργασίες που λαμβάνουν χώρα μετά από μια απώλεια, ενώ ως «θρήνο» εννοούμε τις εκδηλώσεις του πένθους.

³ Stroebe, Margaret (1998). Πένθος και Πολιτισμός. Στο Νίλσεν, Μυρτώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.), *Το πένθος στη ζωή μας*. Αθήνα: Μέρμηνα, σ. 39.

ματικότητα και να μην παρουσιάσει κόλλημα είτε στο πένθος είτε στο θρήνο.³ Πολλές φορές το πένθος παρεκκλίνει προς περισσότερο παθολογικές καταστάσεις. Τον παθολογικό χαρακτήρα του πένθους χαρακτηρίζουν η ένταση και η πρόωμη εμφάνιση των αμυντικών μηχανισμών, της απώθησης και του «διχασμού του εγώ».⁴

Ο Μπόλμπυ (1995) μίλησε για τρία στάδια που βιώνει ένα βρέφος ή ένα παιδί κατά τη διάρκεια αποχωρισμού και συναισθηματικής απομόνωσης από το πρόσωπο με το οποίο έχει την καθεαυτή συναισθηματική σχέση, τη μητέρα του: διαμαρτυρία, απόγνωση, αποδέσμευση.⁵ Και είναι αυτά τα στάδια τα ίδια σε οποιαδήποτε κατάσταση πένθους. Ανάλογα, λοιπόν, με τις αντιδράσεις που εκδηλώνει το βρέφος ή το παιδί με την προσωρινή ή μόνιμη απώλεια της μητέρας του και του συναισθηματικού δεσμού μαζί της καθορίζεται και ο τρόπος αντίδρασης σε μελλοντικές απώλειες.

Το παιδί που πενθεί

Ο θάνατος είναι μια πραγματικότητα στη ζωή του παιδιού (όπως και των ενηλίκων): στα παραμύθια του, στα παιχνίδια του, στην οικογένειά του, στην τηλεόραση που βλέπει, στις κοινωνικές συναναστροφές του βιώνει θανάτους (άμεσα ή έμμεσα) και παρόλα αυτά εμείς οι μεγάλοι τις περισσότερες φορές απαντάμε με σιωπή. Μια σιωπή που ορθώνεται σαν τείχος ανάμεσα σε μας και το θάνατο και, κατ' επέκταση, ανάμεσα στο παιδί και το θάνατο.⁶

Γνωρίζουμε όμως τι συμβαίνει πραγματικά στο παιδί σε μια κατάσταση πένθους; Τι συμβαίνει στον εσωτερικό κόσμο των παιδιών με χρόνια ασθένεια και τι νιώθουν τα ίδια, όταν βλέπουν την ανάπτυξή τους να σταματά και βιώνουν κομματιασμένη την εικόνα του σώματός τους; Τι σκέφτεται και τι αισθάνεται το παιδί για ένα πρόσωπο που χάνει και για το θάνατο γενικά; Πενθεί το παιδί όπως και ο ενήλικος; Από τι εξαρτάται το πένθος του παιδιού; Με ποιο τρόπο εκδηλώνεται ο θρήνος στο παιδί; Τέλος, τι έχει πραγματικά ανάγκη ένα παιδί που πενθεί; Στα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε παρακάτω.

Μέσα από διηγήσεις ιστοριών, ονείρων και μέσα από τα σκίτσα των παιδιών που βιώνουν κάποια απώλεια στη ζωή τους είναι εμφανείς οι μεταθέσεις, οι ανταλλαγές, οι αντικαταστάσεις⁷ των φόβων, των ανησυχιών και γενικά των συναισθημάτων που βιώνουν. Συγχρόνως με το δικό τους φόβο για το θάνατο, για το άγνωστο, φοβούνται μήπως χάσουν την αγάπη των γονιών τους, εξαιτίας της ιδιαίτερης φροντίδας, κούρασης και στενοχώριας από την κατάστασή τους,⁸ γι' αυτό ρωτούν συνεχώς και επιζητούν την επιβεβαίωση της αγάπης τους.

⁴ Μπόλμπυ, ό.π., σ. 92.

⁵ Ό.π., σ. 83.

⁶ Ραϊμπό, Ζινέτ (1978). *Το παιδί και ο θάνατος. Άρρωστα παιδιά μιλούν για το θάνατο: Προβλήματα της κλινικής του πένθους* (μτφρ. Μίνα Μπούρα). Αθήνα: Κέδρος, σ. 17.

⁷ Ό.π.

⁸ Ό.π., σ. 30.

Οι μύθοι γύρω από το θάνατο και το παιδί μάς εμποδίζουν να κατανοήσουμε τι του συμβαίνει και αναλόγως να παρέμβουμε.⁹ Τέτοιοι μύθοι είναι και οι εξής: «μη μιλάς στο παιδί, γιατί έτσι κι αλλιώς δεν καταλαβαίνει», «είναι καλύτερα να μην του μιλήσουμε για να το προστατεύσουμε», «θα ξεχάσει γρήγορα» κ.ά.

Η αντιμετώπιση του πένθους και οι αντιδράσεις εξαιτίας αυτού είναι διαφορετικές από άτομο σε άτομο και το ίδιο συμβαίνει και στα παιδιά. Το πένθος και ο θρήνος, δηλαδή, είναι υποκειμενική υπόθεση και εξαρτάται από το νόημα που δίνει ο καθένας στο θάνατο αλλά και στη ζωή.

Εκτός από την ιδιοσυγκρασία του ατόμου και το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το παιδί, καθοριστικό ρόλο παίζουν η οικογένεια και το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγαλώνει και ζει. Πρέπει να λαμβάνουμε, επίσης, υπόψη μας ότι με το θάνατο μπορεί να μεταβληθεί ολόκληρη η ζωή του ατόμου και κανείς δεν γνωρίζει ούτε το χρονικό διάστημα του θρήνου ούτε «την κληρονομιά» που αφήνει για το υπόλοιπο της ζωής του.¹⁰

Στο πένθος του παιδιού εμπλέκεται και αυτό των γονιών, και είναι απαραίτητο οι δεύτεροι να το ξεπεράσουν, για να βοηθήσουν το παιδί τους. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι τα παιδιά δεν πενθούν όπως οι ενήλικοι, και ας μην εξισώνουμε τις δικές μας αντιδράσεις στο θάνατο και το πένθος με εκείνες των παιδιών.

Ποια είναι όμως τα στάδια του πένθους στα παιδιά; Γενικά, τα παιδιά περνούν από ένα στάδιο αναδίπλωσης στον εαυτό, θλίψης και απάθειας, στο στάδιο αναζήτησης του νεκρού, έκφρασης των σκέψεων και των συναισθημάτων τους.¹¹ Ακόμα κι αν το ίδιο το παιδί δυσκολεύεται, πρέπει να ενθαρρύνεται να εκφράζει αυτό που σκέφτεται, αισθάνεται και ζει.

Συνήθως, τα παιδιά που πενθούν περνούν από τέσσερις φάσεις:¹²

1^η φάση: Τα μικρά παιδιά, ως την ηλικία των έξι χρόνων, αντιλαμβάνονται το θάνατο ως κάτι μη οριστικό και μόνιμο. Αυτός που πέθανε συνεχίζει να λειτουργεί, να κρυσώνει, να πονά. Καθώς δεν μπορούν να αντιληφθούν τις αιτίες θανάτου, πιστεύουν στην υπαιτιότητα τη δική τους. Νομίζουν ότι μια σκέψη ή μια πράξη δική τους μπορεί να οδηγήσει στο θάνατο κάποιου και το γεγονός αυτό τους δημιουργεί ενοχικά συναισθήματα. Τα μεγαλύτερα παιδιά (πάνω από 6 χρόνων) αρχίζουν και ρωτούν τι έχει συμβεί, γιατί, πού, πώς και αναρωτιούνται για τις επιπτώσεις που θα έχει αυτό το γεγονός στη δική τους ζωή, τις αλλαγές που θα επφέρει στις καθημερινές τους συνήθειες και πρακτικές.

2^η φάση: Σε αυτή τη φάση υπάρχει επαφή με τον πόνο που προκαλεί ο θάνατος και έκφραση των συναισθημάτων.

⁹ Μωραϊτή, Κέλυ (2010, 27 Νοέμβρη). *Στηρίζοντας το παιδί που θρηνεί το θάνατο αγαπημένου προσώπου*. Από διάλεξη στην ημερίδα με θέμα «Στηρίζοντας στο σχολείο το μαθητή που πενθεί». Ηράκλειο.

¹⁰ Neimeyer, Robert (1998). Η ανα-νοηματοδότηση της εμπειρίας του πένθους. Στο Νίλσεν, Μυρτώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Το πένθος στη ζωή μας*. Αθήνα: Μέρμηνα, σ. 75-76.

¹¹ Ραιμπό, Ζινέτ (1978), ό.π., σ. 148-149.

¹² Βλ. σχετικά, Νίλσεν Μυρτώ, Παπάζογλου Ειρήνη, Ράλλη Ελευθερία, Χατζηχρήστου Χρυσή (2006). *Στηρίζοντας παιδιά που θρηνούν και συζητώντας μαζί τους για το θάνατο*. Στο Μυρτώ Νίλσεν - Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Όταν η αρεσώστια και ο θάνατος αγγίζουν τη σχολική ζωή*. Αθήνα: Μέρμηνα, σ. 91-92.

3^η φάση: Συμβολική επαφή με τον άνθρωπο που πέθανε. Μιλάμε γι' αυτόν και για τις όμορφες στιγμές που περάσαμε δίπλα του, θυμόμαστε διάφορα περιστατικά, κοιτάμε φωτογραφίες του, φτιάχνουμε ένα άλμπουμ ή γράφουμε ένα γράμμα.

4^η φάση: Στήριξη και ενθάρρυνση να συνεχίσει να ζει και να χτίζει νέες σχέσεις χωρίς συναισθήματα ενοχής ότι προδίδει τον άνθρωπο που πέθανε.

Κάθε παιδί -και το πιο μικρό- έχει ανάγκη από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα για να ξεπεράσει ένα πένθος. Η παρόμοια κατάθλιψη των συγγενών και η τυχόν προσπάθεια να εξαφανίσουν κάθε ίχνος του ανθρώπου που πέθανε (αντικείμενα, φωτογραφίες) έχει τον κίνδυνο να χειροτερέψει την κατάσταση του παιδιού.

Κάθε παιδί που πενθεί έχει ανάγκη από ορισμένα πράγματα που οι μεγάλοι πρέπει να γνωρίζουν και να ανταποκρίνονται θετικά σε αυτά:

- να καταλάβει τι συμβαίνει,
- να εκφραστεί ελεύθερα,
- να καλλιεργεί την ανάμνηση του ατόμου που πέθανε,
- να ενισχυθεί η συμμετοχή του στο πένθος,
- να προωθηθεί η σταθερότητα και να συνεχιστεί η ζωή του.

Η αντίδραση, τώρα, των παιδιών στο πένθος, δηλαδή ο *θρήνος*, παίρνει διάφορες μορφές,¹³ όπως φαίνεται παρακάτω:

- συναισθήματα: άγχος, λύπη, θυμός, ενοχή, απόγνωση, απογοήτευση, μοναξιά, θλίψη, ανασφάλεια, φόβος·

- σκέψεις: «γιατί πέθανε», «πώς», «πού είναι τώρα»·
- φοβίες: σκοτάδι, εφιάλτες·

- αλλιώτικες συμπεριφορές: ξεσπάσματα θυμού ή κλάματος, αλλαγές σε συνήθειες ύπνου και διατροφής, κλείνεται στον εαυτό του ή εκδηλώνει επιθετικότητα, δεν συγκεντρώνεται στα μαθήματά του ή στα παιχνίδια του, ριψοκίνδυνη συμπεριφορά

- σωματικά συμπτώματα: πονοκέφαλοι, αλλεργίες, αναπνευστικά προβλήματα, αϋπνίες.

Όλα είναι φυσιολογικά και γι' αυτό δεν επικρίνονται. Το παιδί έτσι νιώθει και με τέτοιους τρόπους εκδηλώνεται. Δεν μπορούμε εμείς να υποδείξουμε στα παιδιά πώς θα νιώσουν και με τι τρόπο θα συμπεριφερθούν.

Σημαντικός παράγοντας, που διευκολύνει το υγιές πένθος και θα βοηθήσει το παιδί, είναι να σεβαστούμε όλα τα συναισθήματά του, και τα πιο εξωπραγματικά. Εκείνη την ώρα το παιδί μπορεί να γνωρίζει το «παράλογο του πράγματος», αλλά μεγαλύτερη είναι η επιθυμία του να εκφραστεί. Είναι τόσο έντονα και αντιθετικά τα συναισθήματά του, που θέλει σε κάποιον να τα εμπιστευτεί. Αν νιώσει ότι κρίνεται γι' αυτό, δεν θα ανοιχτεί. Εκείνη την ώρα, λοιπόν, είναι προτιμότερο να μη γίνουμε «ο εκφραστής της πραγματικότητας».¹⁴

Υπάρχουν ορισμένες ιδιαιτερότητες στον τρόπο με τον οποίο θρηνούν τα παιδιά και αυτές είναι:

¹³ Ό.π., 90.

¹⁴ Μπόλμπυ, ό.π., σ. 140.

α) τα παιδιά θρηνούν με «δόσεις», δηλ. πότε κλαίνε και είναι λυπημένα και πότε γελούν και παίζουν ευχαριστημένα. Κομματιάζουν το θρήνο και τον παίρνουν λίγο λίγο για να τον αντέξουν. Η απουσία δεν ξεχνιέται ποτέ και κάνει την εμφάνισή της σε ορισμένες καθοριστικές φάσεις στη ζωή του ανθρώπου, όπως στις εξετάσεις για το πανεπιστήμιο ή στο γάμο.¹⁵

β) εκφράζονται έμμεσα και συμβολικά, μέσα από τα παιχνίδια τους, τα όνειρα, τις ιστορίες που κατασκευάζουν, τις ζωγραφιές τους·

γ) έχουν λιγότερη πληροφόρηση και γνώσεις γύρω από το θάνατο· και

δ) έχουν περιορισμένο υποστηρικτικό δίκτυο σε κατάσταση πένθους απ' ό,τι οι μεγάλοι, στους οποίους θα συνδράμουν πολλά άτομα: φίλοι, συγγενείς και γνωστοί.

Εκτός από τις ιδιαιτερότητες που έχει ο θρήνος στα παιδιά, υπάρχουν και ορισμένοι παράγοντες από τους οποίους εξαρτάται και είναι οι ακόλουθοι:

- 1) η σχέση με το άτομο που πέθανε,
- 2) τα ατομικά χαρακτηριστικά του παιδιού,
- 3) οι συνθήκες θανάτου (στο νοσοκομείο, ήταν ξαφνικός),
- 4) οι προηγούμενες και παράλληλες απώλειες (να χάσει και τους δυο γονείς του σε τροχαίο),
- 5) αν έχει υποστηρικτικό πλαίσιο¹⁶ ή κοινωνικό δίκτυο, και
- 6) η σχέση με τον γονιό που έμεινε.

Μέρος του πένθους είναι και οι τελετές, οι οποίες εξαρτώνται από το εκάστοτε κοινωνικο-πολιτισμικό και θρησκευτικό πλαίσιο. Γενικά, τα μικρότερα παιδιά είναι προτιμότερο να μην παρακολουθήσουν την κηδεία, αλλά να κάνουν μια επίσκεψη λίγο αργότερα στο κοιμητήριο. Τα μεγαλύτερα παιδιά, αφού ερωτηθούν, να πάρουν μόνα τους την απόφαση αν θέλουν να παρευρεθούν στην κηδεία, να ενημερωθούν για το τι γίνεται εκεί και να έχουν κάποιο ενήλικο πρόσωπο δίπλα τους, σημαντικό γι' αυτά, που θα τους συμπαρασταθεί. Σχέσεις που στηρίζονται στην εμπιστοσύνη και την ειλικρίνεια είναι βοηθητικές σε περιπτώσεις πένθους, αφού το παιδί ξέρει ότι θα πάρει τις απαντήσεις του. Αν συμμετέχουν τα παιδιά σε κοινές εκδηλώσεις πένθους και λύπης, ενισχύεται η ασφάλεια και η εμπιστοσύνη προς τους μεγάλους και το μήνυμα που περνά είναι ότι η απώλεια αφορά όλη την οικογένεια.

Το ζητούμενο για τον άνθρωπο σε κάθε απώλεια είναι να την εντάσσει σε όλη την πορεία ζωής του ως νόημα, ως μάθημα που κάτι έχει να του διδάξει, κάτι έχει να μάθει από αυτή, και να μην τη βιώνει ως τραυματικό γεγονός αποκομμένο από την πορεία του.

Το σχολείο και ο ρόλος του δασκάλου

Τίθεται ένα σημαντικό ερώτημα: Η αποστολή του σχολείου περιορίζεται μό-

¹⁵ Νιλσεν, Μυρτώ – Παπάζογλου, Ειρήνη – Ράλλη, Ελευθερία – Χατζηχηρήστου, Χρυσή (2006), ό.π., σ. 93.

¹⁶ Leshan, Eda (2003). *Μαθαίνοντας να λέμε αντίο στο γονιό που χάνεται* (μτφρ. Εύη Νάντσου). Αθήνα: Θυμάρι, σ. 73-79.

νο στην παροχή γνώσεων και ο ρόλος του δασκάλου είναι απλώς να μεταδίδει γνώσεις και πληροφορίες, ή να προετοιμάζει κατάλληλα τους μαθητές για τη ζωή και να τους παρέχει τα εφόδια και τις εμπειρίες για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες που τυχόν παρουσιαστούν, καθώς και τρόπους για να τις ξεπεράσουν;

Δυστυχώς ή ευτυχώς, οι μαθητές σήμερα έρχονται στο σχολείο πληροφορημένοι σε μεγάλο βαθμό και γι' αυτό ευθύνεται η ταχύτητα ενημέρωσης σε συνδυασμό με την ποικιλία των μέσων (τηλεόραση, Διαδίκτυο κ.λπ.). Από την άλλη μεριά, όμως, διερωτόμαστε αν οι μαθητές είναι σε θέση να διαχειρίζονται αυτές τις πληροφορίες και γνώσεις προς όφελος δικό τους και των άλλων.

Τα παιδιά έρχονται στο σχολείο έχοντας ακούσει για κάποιο θάνατο, αλλά το σχολείο τις περισσότερες φορές είναι ανίκανο να ανταποκριθεί στις ανάγκες των μαθητών αυτών και έγκειται στην ευαισθησία κάθε δασκάλου πώς θα διαχειριστεί το θέμα. Συνήθως το αποσιωπά, πράγμα που συμβάλλει στο άγχος του θανάτου.¹⁷

Μια πανελλαδική έρευνα¹⁸ που έγινε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών και στην οποία πήραν μέρος εκπαιδευτικοί έδειξε ότι οι Έλληνες εκπαιδευτικοί νιώθουν αδύναμοι να στηρίξουν μαθητές που πενθούν και αποφεύγουν να συζητήσουν το γεγονός αυτό. Η σχολική κοινότητα κινητοποιείται μόνο στην περίπτωση που θα χάσει κάποιο μέλος της. Το σχολείο δεν διαθέτει οργανωμένο πρόγραμμα παρέμβασης και ψυχολογικής στήριξης,¹⁹ αν και, όπως υποστηρίζουν οι εκπαιδευτικοί, η αναγκαιότητα είναι μεγάλη.

Σίγουρα, η συμβολή του σχολείου στον τομέα της ψυχικής υγείας των μαθητών είναι τεράστια, τόσο στην πρωτογενή πρόληψη ψυχικής υγείας όσο και στη δευτερογενή.²⁰ Η πρώτη αφορά στην ενημέρωση σε θέματα του κύκλου της ζωής, ανθρώπινων σχέσεων και επικοινωνίας, στην εξοικείωση με τα συναισθήματα και στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων, ενώ η δεύτερη στη στήριξη παιδιών που περνούν δύσκολες καταστάσεις ή αντιμετωπίζουν κρίσεις στο οικογενειακό περιβάλλον.

Το σχολείο αποτελεί ένα ασφαλές και σίγουρο πλαίσιο αναφοράς του παιδιού μετά την απώλεια. Δίνει την προοπτική και τη συνέχεια της ζωής. Είναι σημαντικό για τους μαθητές που βρίσκονται στην οδυνηρή κατάσταση πένθους να μην διαταράσσονται το πρόγραμμά τους και η παρακολούθηση των δραστηριοτήτων

¹⁷ Benoliel, Quint, Jeanne (1998). Εξελιξείς στο χώρο της θανατολογίας. Στο Νίλσεν, Μυρτώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Το πένθος στη ζωή μας*. Αθήνα: Μέριμνα, σ. 23.

¹⁸ «Οι Έλληνες εκπαιδευτικοί μπροστά στην αρρώστια και στο θάνατο. Μια πανελλαδική έρευνα». Ανασύρθηκε από την ιστοσελίδα της Μέριμνας (μη κερδοσκοπικής εταιρείας με σκοπό τη φροντίδα παιδιών και οικογενειών που αντιμετωπίζουν μια σοβαρή αρρώστια, μια απώλεια ή το θάνατο), στις 16-11-10.

¹⁹ Στη Νορβηγία, αντίθετα, εφαρμόζεται ειδικό πρόγραμμα παρέμβασης από ειδικούς προς τις οικογένειες, το σχολείο και το νοσοκομείο άρρωστων παιδιών καθώς και των αδελφών τους. Βλ. Ramholt, Bente (2006). Πώς το σχολείο μπορεί να γίνει χώρος επιτυχίας για τα παιδιά που πάσχουν από καρκίνο και τα αδέρφια τους. Στο Νίλσεν, Μυρτώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Όταν η αρρώστια και ο θάνατος αγχίζουν τη σχολική ζωή*. Αθήνα: Μέριμνα, σ. 51-73.

²⁰ Νίλσεν, Μυρτώ – Παπαζογλου, Ευρήνη – Ράλλη, Ελευθερία – Χατζηχρήστου, Χρυσή (2006), ό.π., σ. 103.

τους, γιατί έτσι νιώθουν ότι έχουν τον έλεγχο σε ένα μέρος, τουλάχιστον, της ζωής τους.²¹

Οι πιο πιθανές αντιδράσεις του δασκάλου σε μια περίπτωση πένθους μαθητή στην τάξη ή στο σχολείο είναι: α) να αποσιωπήσει το γεγονός, επειδή φοβάται μην πει κάτι λάθος στο παιδί, και να το «προστατέψει», όπως πιστεύει, αν και ασυνείδητα το κάνει για να προστατέψει τον ίδιο του τον εαυτό από την άγνοια και την ανικανότητα να χειριστεί το θέμα, και β) να το συζητήσει, διεξοδικά ή όχι.

Αν ο δάσκαλος δεν αναφέρει τίποτα στον μαθητή για το γεγονός και το αποσιωπήσει, αυτό εκλαμβάνεται από το παιδί ως αδιαφορία και το κάνει να νιώθει πιο μόνο και αβοήθητο από ποτέ, όπως και ότι δεν αξίζει τη βοήθεια και τη συμπαράσταση του δασκάλου του.²² Ακόμα, πιθανόν στο μυαλό του να δημιουργείται η εντύπωση ότι το πένθος είναι μια κατάσταση τραγική, χωρίς ελπίδα.

Είναι καλύτερα να μη χρησιμοποιούμε ψέματα και διφορούμενες έννοιες, όταν θέλουμε να συζητήσουμε πραγματικά με τα παιδιά.²³ Τους λέμε με απλά λόγια, και ανάλογα με το αντιληπτικό και γνωστικό τους επίπεδο, την αλήθεια και όσο γίνεται πιο έγκαιρα, χρησιμοποιώντας μια γλώσσα αληθινή, δηλ. «πέθανε» και όχι «κοιμήθηκε ή πήγε στον ουρανό», που επιδέχονται παρερμηνείες και μπορεί να έχουν αρνητικές επιδράσεις στη ζωή του παιδιού, π.χ. να μη θέλει να κοιμηθεί από φόβο μήπως πεθάνει.

Αν μιλήσουμε με τη γλώσσα της αλήθειας στα παιδιά, καλλιεργούμε κλίμα ελευθερίας και εμπιστοσύνης μαζί τους και, επιπλέον, δεν δημιουργούμε πρόσθετες απορίες και φόβους με μια πιο ασαφή εικόνα, που από άγνοια τους παρουσιάζουμε. Τα παιδιά, επίσης, πρέπει να γνωρίζουν ότι είμαστε εκεί για να απαντήσουμε σε όποια απορία τους δημιουργηθεί, για να τα ακούσουμε, να τους συμπαρασταθούμε και να τα στηρίξουμε χωρίς κριτική στα συναισθήματα και στους φόβους τους.

Όσον αφορά στη σχέση με τους συμμαθητές, τα παιδιά που πενθούν και βρίσκονται στο σχολείο δεν αναφέρουν συνήθως στους συμμαθητές τους αυτό που περνούν, γιατί: 1) φοβούνται μη στιγματιστούν και απομονωθούν, και 2) μη «σπάσουν» συναισθηματικά και ρεζιλευτούν.²⁴ Σχετικά με τον πρώτο λόγο δεν θα απορούσαμε, αφού η κοινωνική τάση είναι η απομόνωση του ανθρώπου που πενθεί αλλά και αυτού που πρόκειται να πεθάνει.

Ο δάσκαλος μπορεί να κάνει αρκετά πράγματα μέσα στην τάξη με τους μαθητές του. Για να στηρίξει τους μαθητές που πενθούν, οφείλει να γνωρίζει τα στάδια του πένθους (μιλήσαμε γι' αυτά παραπάνω) και των επακόλουθων αντιδράσεων (θρήνος), καθώς και τις μορφές που μπορεί να πάρει ο θρήνος, όπως και να γνωρίζει καλά τους μαθητές του, την ιδιοσυγκρασία τους και το χαρακτήρα τους. Πρέπει, επίσης, να έχει ο ίδιος επεξεργαστεί και αντιμετωπίσει τους δικούς του φόβους.

²¹ Ο.π., σ. 102.

²² Ο.π., σ. 99.

²³ Ο.π., σ. 95.

²⁴ Ο.π., σ. 99.

Ο δάσκαλος, όπως και ο γονιός, που θέλει να βοηθήσει το παιδί που πενθεί, αναγνωρίζει τις ανάγκες του μαθητή στην έκφραση συναισθηματικών καταστάσεων, στην ανοιχτή και ειλικρινή επικοινωνία και στη διατήρηση της ανάμνησης.²⁵

Κάποιες τεχνικές, επίσης, είναι βοηθητικές και είναι κοινές για όλους τους ανθρώπους που βιώνουν ένα πένθος μετά από μια απώλεια: Τι μας βοηθά να ξεπεράσουμε αυτή την κατάσταση; Ποια άτομα; Παροτρύνουμε, λοιπόν, τα άτομα που πενθούν να προβούν σε δραστηριότητες και επαφές που θα απαλύνουν τον πόνο τους. Ακόμη, εστιάζουμε στις αξίες της ζωής, στην αλληλοβοήθεια, σε συλλογικές δραστηριότητες στην τάξη. Παρακάτω θα αναφέρουμε αρκετές δραστηριότητες που μπορούμε να κάνουμε στην τάξη μας με αφορμή το βιβλίο του Σμιτ.

Η Joan Fassler²⁶ υποστηρίζει ένα βιβλιοθεραπευτικό²⁷ πρόγραμμα για τα παιδιά, χρησιμοποιώντας βιβλία που, εκτός από το ανάλογο με το θέμα περιεχόμενο, δεν στερούνται λογοτεχνικής αξίας. Ο στόχος είναι να εξοικειωθούν σταδιακά τα παιδιά με το θάνατο. Για τα μικρά παιδιά προτείνει αρχικά βιβλία που αναφέρονται στον κύκλο της ζωής. Σε δεύτερο στάδιο, ιστορίες στις οποίες αυτός που πεθαίνει είναι κάποιο ζώο (συνήθως ανθρωπόμορφο)²⁸ και αργότερα ιστορίες όπου πεθαίνει κάποιο πρόσωπο και συνήθως μεγάλο σε ηλικία (π.χ. ο παππούς).

Η βιβλιοθεραπευτική προσέγγιση της Joan Fassler βοηθά και τα παιδιά και τους ενήλικες να ενημερωθούν, να προβληματιστούν, να συνειδητοποιήσουν συναισθήματα με αφορμή τους μικρούς και τους ενήλικους ήρωες.

Τελειώνοντας, θέλουμε να τονίσουμε ότι ένα σχολείο που σέβεται τον εαυτό του και τους μαθητές του οφείλει να εξασφαλίσει στα μέλη του τα εξής:²⁹

- να διδάσκει όλο τον κύκλο της ζωής στους μαθητές,
- να επιμορφώνει τους εκπαιδευτικούς,
- να οργανώνει τελετουργίες για το άτομο που πέθανε, αν είναι μέλος της σχολικής κοινότητας (μαθητής, δάσκαλος, διευθυντής),
- Να εντοπίσει άτομα στην κοινότητα στα οποία θα απευθυνθεί για να συνδράμουν (ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.ά.).

Το βιβλίο

Πρόκειται για ένα κείμενο για λίγο μεγαλύτερα παιδιά (για το Δημοτικό, θα

²⁵ Μπιτσάκου, Εύη (2010, 27 Νοέμβρη). *Ο ρόλος του σχολείου στη διαχείριση της απώλειας*. Από διάλεξη στην ημερίδα με θέμα «Στηρίζοντας στο σχολείο το μαθητή που πενθεί». Ηράκλειο.

²⁶ Βλ. Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Λ. & Ανδρουτσοπούλου, Α. (1998). Η βιβλιοθεραπευτική προσέγγιση της Joan Fassler: Βοηθώντας τα παιδιά να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα του θανάτου. *Διαδρομές*, τ. 49, σ. 18-24.

²⁷ Ένα τέτοιο βιβλιοθεραπευτικό πρόγραμμα, με συγκεκριμένα βιβλία για το νηπιαγωγείο και τις πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου, προτείνει η Πρεβεζάνου στο άρθρο: Πρεβεζάνου, Βαρθάρα (2010). *Μιλώντας για το θάνατο με ένα βιβλίο*. *Διαδρομές*, τ. 98, σ. 14-25.

²⁸ Βλ. τα βιβλία για μικρά παιδιά: Kaldhol, M. (1989). *Έχε γεια Ρούνε*. Αθήνα: Γνώση, και Durant, A. (κειμ.) & Gliori, D. (εικον.) (2003). *Για πάντα μαζί*. Αθήνα: Πατάκη.

²⁹ Stevenson, G. Robert (1998). *Θάνατος και σχολικό περιβάλλον*. Στο Νύσεν, Μυστώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Το πένθος στη ζωή μας*. Αθήνα: Μέριμνα, σ. 104-105.

προτείνουμε τις Ε' και Στ' τάξεις), συνθετικό, υβριδικό, που παραπέμπει σε μυθιστόρημα ή διήγημα, αναπτυγμένο σε μορφή επιστολών, που θα μπορούσαν όμως να είναι και σελίδες ημερολογίου. Είναι γραμμένο από ένα Γάλλο σύγχρονο θεατρικό συγγραφέα, από τους σημαντικότερους της τελευταίας δεκαετίας. Ο τίτλος στο πρωτότυπο είναι *Oscar et la dame rose* και εκδόθηκε στο Παρίσι το 2002.

Ο θάνατος απασχολεί τον συγγραφέα και σε ένα άλλο του βιβλίο, για μεγάλους αυτή τη φορά, *Όταν ήμουν έργο τέχνης*, όπου ο ήρωας επιθυμεί να αυτοκτονήσει. Την τελευταία στιγμή «σώζεται» από έναν ιδιόρρυθμο καλλιτέχνη για να καταλήξει από τα χέρια του ένα έργο τέχνης ζωντανό. Τα θέματα που διαπραγμα-

τεύεται σ' αυτό το βιβλίο είναι σύγχρονα, όπως η αποπροσωποποίηση του ανθρώπου, η έκπτωση του ατόμου από υποκειμένο σε αντικείμενο και ο ρόλος της τέχνης και των ΜΜΕ στη σύγχρονη κοινωνία. Είναι ένα πολύ ενδιαφέρον βιβλίο, αν και λίγο σοκαριστικό στην αρχή. Γενικά, στα έργα του Ερρίκ Σμιτ υπάρχει έντονα ο φιλοσοφικός στοχασμός του θανάτου, όπως και της ζωής, πλαισιωμένος, μάλιστα, από πολλές θρησκευτικές οπτικές: χριστιανισμός (*Αγαπητέ Θεέ* και *Η τελευταία νύχτα πάνω στη γη*), σουφισμός (*Ο κύριος Ιμπραήμ και τα άνθη του Κορανίου*) και βουδισμός (*Πού πάει η φλόγα όταν σβήνει ή Milarera*).

Το βιβλίο *Αγαπητέ θεέ* δεν περιέχει πρόλογο ή κάποιο σημείωμα από τον μεταφραστή ούτε πίνακα περιεχομένων. Το κείμενο ρέει άνετα, χαλαρά και φυσικά. Το βιβλίο συγκινεί για το θέμα, την πρωτότυπη και έξυπνη πλοκή, τους αληθινούς χαρακτήρες, τη ζωντανή, γεμάτη χιούμορ και αυτοσαρκασμό γλώσσα.

Από την αρχή ακόμα διαπιστώνει ο αναγνώστης ότι πρόκειται για επιστολές (13 συνολικά) προς τον Θεό που γράφει ένα αγόρι 10 ετών, ο Όσκαρ, μέσα από το νοσοκομείο όπου νοσηλεύεται με χρόνια ασθένεια (λευχαιμία). Είναι 13 τα γράμματα, όσες και οι τελευταίες μέρες του παιδιού στο νοσοκομείο, αφού στο τέλος πεθαίνει. Μέσα σε αυτές τις επιστολές ο ήρωας εκφράζει τις σκέψεις, τις αγωνίες, τα συναισθήματα, τις επιθυμίες και τις ευχές του. Είναι γραμμένες με την παιδική αφέλεια που διακατέχει τον δεκάχρονο ήρωά μας, αλλά και με πολύ χιούμορ.

Μια κυρία, μεγάλη σε ηλικία, με ροζ μπλούζα, που κρατάει συντροφιά στα άρρωστα παιδιά στο νοσοκομείο, η κυρία Ροζ, παρακινεί τον Όσκαρ να γράφει στον Θεό. Το παιδί βρίσκεται σε μια πολύ άσχημη φάση, που «δεν το διασκεδάζει πια» και δεν μπορεί να πιστέψει ότι η ιατρική κάνει θαύματα. Γνωρίζει την κατάστασή του, ότι η εγχείρησή του απέτυχε και ότι κινδυνεύει να πεθάνει, αν και κανείς (ούτε οι γονείς του) δεν του μίλησε γι' αυτό. Η μόνη που του μιλά ειλικρινά είναι η θεία Ροζ (από τη στιγμή που κερδίζει την εμπιστοσύνη του Όσκαρ γίνεται «θεία» και όχι απλώς «κυρία»).

Μπροστά στην απώλεια και το πένθος, αναχαίτιση στον κόσμο που κλονίζεται και χάνει σε νόημα μπορεί να αποτελέσει ένα θρησκευτικό ή πνευματικό σύστη-

Μπροστά στην απώλεια και το πένθος, αναχαίτιση στον κόσμο που κλονίζεται και χάνει σε νόημα μπορεί να αποτελέσει ένα θρησκευτικό ή πνευματικό σύστη-

μα νοηματοδότησης,³⁰ και αυτό τον κόσμο γνωρίζει η θεία Ροζ στον Όσκαρ. Με την προτροπή της ο Όσκαρ αρχίζει να γράφει τις επιστολές προς τον Θεό. Σε Αυτόν λέει όσα βιώνει, τους φόβους, τις ανησυχίες, τις απορίες, τις αγωνίες. Από Αυτόν ζητά αυτά που επιθυμεί. Η πίστη και η εμπιστοσύνη προς Αυτόν θα τον κάνει να εκτιμήσει το δώρο της ζωής, έστω και σε αυτές τις συνθήκες, θα του δώσει δύναμη και θα του αποκαλύψει το μυστικό: να βλέπεις κάθε μέρα τον κόσμο σαν να ήταν η πρώτη φορά.

Ο Όσκαρ γνωρίζει τη σοβαρότητα της κατάστασής του, αν και κανένας μεγάλος δεν του έχει μιλήσει γι' αυτή. Εξάλλου, είναι μύθος ότι «είναι καλύτερα το παιδί που πάσχει από χρόνια ασθένεια να μη γνωρίζει, αφού έτσι κι αλλιώς δεν πρόκειται να καταλάβει».³¹ Το διαισθάνεται, το γνωρίζει και νιώθει μίσος και θυμό προς τους γονείς του, όπως ο Όσκαρ προς τους «δειλούς» και «χαζούς» γονείς του (όπως τους αποκαλεί), που δεν τον εμπιστεύονται και δεν του λένε την αλήθεια. Στον άγραφο κανόνα της σιωπής τα παιδιά προσποιούνται ότι δεν γνωρίζουν την κατάστασή τους και συμμορφώνονται με αυτό τον κανόνα. Έτσι, τα παιδιά προστατεύουν τους μεγάλους και όχι το αντίθετο.³²

Οι γονείς του Όσκαρ δεν του μιλούσαν με ειλικρίνεια, δεν απαντούσαν στις ερωτήσεις του, γι' αυτό ο Όσκαρ έμεινε στη σιωπή, ώσπου γνώρισε τη θεία Ροζ και ανοίχτηκε μαζί της. Τα παιδιά έχουν ανάγκη να γνωρίζουν την αλήθεια και να ξέρουν ότι οι γονείς τους θα μείνουν κοντά τους ως το τέλος. Διαφορετικά θυμώνουν και η σχέση διακόπτεται και καταστρέφεται.

Στο μυθιστόρημα αυτό σημαντικό ρόλο παίζει η σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον Όσκαρ και την κυρία Ροζ. Στην πιο κρίσιμη φάση της ζωής του ήρωα, η ανάγκη για συμπαράσταση, βοήθεια, εμπιστοσύνη και στήριξη ήταν έντονη. Όλα αυτά τα βρήκε στο πρόσωπο της θείας Ροζ. Χάρη σε αυτήν ο Όσκαρ θα αρχίσει να γράφει στον Θεό και σιγά σιγά θα αποκατασταθούν οι σχέσεις με τον εαυτό του και τους άλλους, και κυρίως με τους γονείς του. Το σημαντικότερο όμως θα είναι η «προετοιμασία» και συμφιλίωση του Όσκαρ με τον επικείμενο θάνατό του μέσα από ένα παιχνίδι που επιτρέπει στον Όσκαρ να «βλέπει τον εαυτό του να μεγαλώνει ως τα 110 χρόνια του»: ο Όσκαρ συμφωνεί με τη θεία Ροζ κάθε μέρα που περνά να την υπολογίζει ότι μετρά για δέκα χρόνια.

Με αυτό το παιχνίδι φαντασίας και ο πρωταγωνιστής ανακαλύπτει τη ζωή, τον έρωτα, τα βάσανα, τις έγνοιες, την ευτυχία και τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα κάθε δεκαετίας ως τα βαθιά γεράματα, και ο αναγνώστης παίρνει μια ανάσα από τη δραματικότητα της κατάστασης του ήρωα. Με αυτό το παιχνίδι αντισταθμί-

³⁰ Neimeyer, Robert (1998), ό.π., σ. 80.

³¹ Παπαδάτου, Δανάη (2006). Τα παιδιά μπροστά στην αρρώστια και στο θάνατο. Στο Νίλσεν, Μυρτώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Όταν η αρρώστια και ο θάνατος αγγίζουν τη σχολική ζωή*. Αθήνα: Μέριμνα, σ. 20.

³² Μαμαντάκη, Ειρήνη (2006). Παιδιά που ζουν με χρόνια και απειλητική για τη ζωή τους αρρώστια. Στο Νίλσεν, Μυρτώ και Δανάη Παπαδάτου (επιμ.). *Όταν η αρρώστια και ο θάνατος αγγίζουν τη σχολική ζωή*. Αθήνα: Μέριμνα, σ. 31.

ζεται, αν μπορούσαμε να πούμε, η θλίψη. Γι' αυτό και η ιστορία αυτή καταφέρει να μας αφήσει στο τέλος λιγότερη πίκρα. Ο ήρωας επιθυμεί στο τέλος να πεθάνει, όπως ένας ηλικιωμένος, με όλη τη σοφία που αποκόμισε, που κουράστηκε από τη ζωή.

Ο Όσκαρ εκφράζει τη δύναμη για τη ζωή αλλά και το πένθος του με τρόπο συμβολικό. Μέσα από τις διηγήσεις της θείας Ροζ, τις υποτιθέμενες μάχες της στο ρινγκ ως παλαιστριάς του κατς, βλέπει και τον εαυτό του στο ρινγκ να παλεύει και να νικά. Έτσι θα ήθελε να κάνει και με το θάνατο; Μπροστά στην ορμή του θανάτου, την ακύρωση, τη μοναξιά, την άρνηση, υπάρχει η αντιορμή του θανάτου, το χιούμορ, ο αυτοσαρκασμός και η επιθυμία της προσφοράς και της δημιουργίας στον κόσμο που αφήνει.

Τα παιδιά-ασθενείς περνούν από διάφορες συναισθηματικές φάσεις που μας φέρνουν στο νου «τα πέντε στάδια του θανάτου» για τα οποία έκανε λόγο η Ελίζαμπεθ Κιούμπλερ-Ρος (Elisabeth Kübler-Ross). Η Κιούμπλερ-Ρος περιέγραψε πέντε φάσεις από τις οποίες περνάει ο άνθρωπος για να αποδεχτεί τελικά το θάνατο. Ένας ασθενής με μια θανατηφόρα ή μη ιάσιμη ασθένεια λέγεται ότι περνάει από αυτές τις φάσεις. Αυτό το μοντέλο πρωτοεμφανίστηκε στο βιβλίο της Ελίζαμπεθ Κιούμπλερ-Ρος *On Death and Dying* το 1969. Αυτά τα πέντε στάδια είναι: 1) άρνηση, 2) θυμός, 3) διαπραγμάτευση, 4) κατάθλιψη και 5) αποδοχή.³³

Στο βιβλίο του Σμιτ παρακολουθούμε τον Όσκαρ να περνά από το ένα στάδιο στο άλλο, από τη μια συναισθηματική κατάσταση στην άλλη. Τον βλέπουμε όμως και σκληρό, επιθετικό, εγωιστή (ο εγωισμός του αρρώστου). Στο τέλος, γεμάτος σοφία δίνει μαθήματα ζωής, δύναμης και αξιοπρέπειας.

Παιδαγωγικές εφαρμογές στην τάξη

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 1^H (ομαδική): Το αλφαβητάρι των συναισθημάτων³⁴

Αφού μοιράσουμε σε φωτοτυπίες τα γράμματα του Όσκαρ, ζητάμε από τους μαθητές μας, που κάθονται σε ομάδες, να βρουν και να κατατάξουν αλφαβητικά τα συναισθήματα που αναφέρονται εκεί. Στο τέλος ανακοινώνει κάθε ομάδα τα αποτελέσματα και ο συντονιστής-δάσκαλος καταγράφει σε ένα χαρτόνι όλα τα συναισθήματα αλφαβητικά.

Στόχος: να μάθουν τα παιδιά να αναγνωρίζουν και να ξεχωρίζουν τα συναισθήματα.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 2^H (ατομική): Το γράμμα

Γράφω κι εγώ ένα γράμμα στον Θεό για να ζητήσω μια χάρη για τον εαυτό μου ή για τα αγαπημένα μου πρόσωπα. Έχουμε συζητήσει πριν με τα παιδιά τη διαφορά ανάμεσα στα υλικά αγαθά και τις πνευματικές χάρες. Στη συνέχεια, όποια

³³ Ανασύρθηκε από την ιστοσελίδα της *Wikipedia*, στις 15-12-2010.

³⁴ Σε αυτή τη δραστηριότητα, που αφορά στο πρώτο γράμμα του Όσκαρ, οι μαθητές μπορούν να βρουν εικόνες για να αντιστοιχίσουν στα συναισθήματα ή να ζωγραφίσουν μόνοι τους τις αντίστοιχες συναισθηματικές καταστάσεις.

παιδιά θέλουν διαβάζουν το γράμμα τους στους συμμαθητές τους. Στο τέλος κάθε παιδί δένει το γράμμα του σε ένα μπαλόνι και όλα μαζί τα αφήνουμε να πετάξουν στον ουρανό στην αυλή του σχολείου ή σε ένα άλλο ανοιχτό μέρος.

Στόχος: Άσκηση στη γραπτή έκφραση και εξωτερίκευση της χαράς και της αισιοδοξίας που απορρέει από το παιχνίδι με το μπαλόνι.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 3^H (ομαδική): Ψαρεύω ήχους

Τα παιδιά δουλεύουν πάλι ομαδικά, μαντεύουν και καταγράφουν τους ήχους και τις φωνές που άκουγε ο Όσκαρ στο νοσοκομείο.

Στόχος: να ασκηθούν στην προσεκτική ακρόαση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 4^H (ομαδική): Το νοσοκομειακό λεξικό

Τα παιδιά καταγράφουν τις λέξεις που έχουν σχέση με το νοσοκομείο και καταρτίζουν το ειδικό λεξικό. Με τη βοήθεια ενός κανονικού λεξικού βρίσκουν σημασίες, ξενικές λέξεις κ.λπ.

Στόχος: η γνωριμία με την ελληνική γλώσσα και τις ιδιαίτερες χρήσεις της.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 5^H (ατομική): Εικονογράφηση

Τα παιδιά διαλέγουν να ζωγραφίσουν την εικόνα μέσα από το κείμενο που τους έκανε ιδιαίτερη εντύπωση.

Στόχος: να εκφραστούν με τη ζωγραφική.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 6^H (ομαδική): Σωματικός-ψυχικός πόνος

Τα παιδιά σε ομάδες βρίσκουν δικά τους παραδείγματα για να διαχωρίσουν τον πόνο σε σωματικό και ψυχικό.

Στόχος: συνειδητοποίηση των διαφορετικών ειδών πόνου. Να γνωρίσουν και να διακρίνουν ό,τι μας πονά.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 7^H (ομαδική ή ατομική): Ο Καρνοθραύστης

Οι γονείς του Όσκαρ τού έκαναν δώρο τον *Καρνοθραύστη*. Αναθέτουμε στα παιδιά να βρουν το συγκεκριμένο μουσικό κομμάτι για να το ακούσουμε στην τάξη.

Στόχος: καλλιέργεια της μουσικής παιδείας με έργα κλασικών συνθετών.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 8^H (ομαδική ή ατομική): Ο Αλαντίν

Με αφορμή την αναφορά στον Αλαντίν, ζητάμε από τα παιδιά να βρουν το σχετικό παραμύθι και να το φέρουν στην τάξη για να το διαβάσουμε.

Στόχος: η φιλιαναγνωσία.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 9^H (ομαδική): Παιχνίδια ρόλων

Τα παιδιά υποδύονται ρόλους και παίζουν σκηνές με σκοπό να αποκαλύψουμε σκέψεις και συναισθήματα των ηρώων. Π.χ. ο Όσκαρ και οι γονείς του, η θεία Ροζ και ο Όσκαρ.

Στόχος: η ενσυναίσθηση.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 10^H: Τα μεγάλα ερωτήματα

Καλούμε στην τάξη ειδικούς (θεολόγο, γιατρό, ψυχολόγο) για να ακούσουμε την άποψή τους για τα μεγάλα ερωτήματα (Θεός, ζωή, θάνατος) και να θέσουμε τις δικές μας απορίες.

Στόχος: να καταλάβουν οι μαθητές ότι σε όλες τις ερωτήσεις υπάρχουν διαφορετικές απαντήσεις. Ειδικά στα μεγάλα ερωτήματα μπορεί να μην υπάρχουν καν απαντήσεις.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 11^H (ατομική): Καίμε αυτά που μας βαραίνουν

Οι μαθητές μας γράφουν σε ένα χαρτί ό, τι τους βαραίνει από την ιστορία του Όσκαρ. Στη συνέχεια καίμε όλα τα χαρτάκια που συγκεντρώσαμε.

Στόχος: αποφόρτιση συναισθήματος.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ 12^H (ομαδική): Δραματοποίηση

Δραματοποιούμε το κείμενο και το παρουσιάζουμε σε μια ανοικτή εκδήλωση στους μαθητές του σχολείου και στους γονείς. Οι εργασίες των μαθητών από τις παραπάνω δραστηριότητες μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως σκηνικά ή μουσική επένδυση.

Στόχος: η θεατρική αγωγή.

Βιβλιογραφία

- Baum, Heike (1998). *Η γιαγιά πήγε στον ουρανό; Το παιδί και ο θάνατος. Διαχείριση του πένθους*. Αθήνα: Θυμάρι.
- Leshan, Eda (2003). *Μαθαίνοντας να λέμε αντίο στο γονιό που χάνεται* (μτφρ. Εύη Νάντσου). Αθήνα: Θυμάρι.
- Μπόλμπι, Τζων (1995). *Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών* (μτφρ. Πηνελόπη Στρατή). Αθήνα: Καστανιώτη.
- Νίλσεν, Μυρτώ - Παπαδάτου, Δανάη (επιμ.) (1998). *Το πένθος στη ζωή μας*, Πρακτικά Συμποσίου. Αθήνα: Μέριμνα.
- Νίλσεν, Μυρτώ - Παπαδάτου, Δανάη (επιμ.) (2006). *Όταν η αρρώστια και ο θάνατος αγγίζουν τη σχολική ζωή*, Πρακτικά Συμποσίου. Αθήνα: Μέριμνα.
- Πέτροβιτς-Ανδρουτσοπούλου, Α. – Ανδρουτσοπούλου, Α. (1998). Η βιβλιοθεραπευτική προσέγγιση της Joan Fassler: Βοηθώντας τα παιδιά να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα του θανάτου. *Διαδρομές*, τ. 49, σ. 18-24.
- Ραϊμπό, Ζινέτ (1978). *Το παιδί και ο θάνατος. Άρρωστα παιδιά μιλούν για το θάνατο: Προβλήματα της κλινικής του πένθους* (μτφρ. Μίνα Μπούρα). Αθήνα: Κέδρος.
- Σμιτ, Εμανουέλ-Ερρίκ (2009). *Όταν ήμουν έργο τέχνης* (μτφρ. Σοφία Διονυσοπούλου). Αθήνα: Opera.
- Σμιτ, Εμανουέλ-Ερρίκ (2009). *Πού πάει η φλόγα όταν σβήνει;* (μτφρ. Αχιλλέας Κυριακίδης). Αθήνα: Opera.
- Σμιτ, Εμανουέλ-Ερρίκ (2005). *Ο κύριος Ιμπραήμ και τα άνθη του Κορανίου* (μτφρ. Αχιλλέας Κυριακίδης). Αθήνα: Opera.

ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ

http://ngiannopoulos.blogspot.com/2010/01/blog-post_7519.html

<http://www.parents.gr/forum/showthread.php?t=40746>

http://www.psichogios.gr/datafiles/videos/t.%2098_SITE.pdf

http://keimena.ece.uth.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=77:petkou1&catid=49:tefxos7&Itemid=80

<http://www.diavasame.gr/book.cfm?itemID=531>

http://archive.enet.gr/online/online_issues?pid=51&dt=30/05/2003

<http://el.wikipedia.org>